

RAUSCHER EDINA

Csorba Győző alakja Pécs kulturális emlékezetében

„Néha összejövünk itt régi emberek, Lázár, Szakonyi és mások, téged (és Pécs városát is) sokat emlegetünk. Ilyen emlegetésekből áll már az élet” – írja Bertha Bulcsu 1993. március 31-én Csorbának (Pintér 2004, 165). Bertha egy, a „régii” pécsiek körében létrejött interakcióra tesz utalást, amelyben megelevenedik a *Sorsunk*, a *Dunántúl*, a *Jelenkor* hajdani Pécse, így emelve Csorba Győzőt a diskurzus középpontjába. Tanulmányom tétje egy, a 20. századi Pécs városához fűződő emlékezhagyomány rekonstrukciója, illetve ennek megragadása a város irodalmi regiszterének tükrében. Kiindulópontom Pécs irodalmi és művészeti lapjainak, illetve köreinek történeti áttekintése, amely adott keretek között csupán nagy vonalakban lehetséges. Az esetleges hiányérzetet ellenpontozza, hogy a hangsúly a folyóiratok körül megjelenő személyekre kerül. Az itt előforduló személyek névsorán végigpásztázva ugyanis feltűnik egy név, amely Pécs irodalmi és kulturális életének valamennyi újraszervezésénél szerepel: „A *Sorsunk* induló szerkesztő-gárdájából egymagam maradtam Pécsett. Magam vagyok, aki azóta is valamennyi itteni irodalmi folyóirat körül tevékenykedtem. [...] Az egymás után születő, más-más nevű folyóiratok kicsit mindig folytatások is voltak. A szerkesztő-elődök kicsit mindig társszerkesztőként is működtek együtt az utódokkal” – hangzik el Csorba Győző visszaemlékezésében (Csorba 1978, 868). Így tehát kézenfekvő, hogy emlékezhagyományunkat Csorba Győző alakján keresztül bontsuk ki. Csorba Győzőt – költő, műfordító, szerkesztő, született 1916. november 21-én – pályafutása haláláig, 1995. szeptember 13-ig Pécs városához fűzi. Weöres Sándor ifjúkori barátja, Várkonyi Nándor – pécsi irodalomtörténész, egyetemi tanár, könyvtáros, a *Janus Pannonius Társaság* alapító tagja, a *Sorsunk* főszerkesztője – szellemi társa. Nevét a negyvenes évek elejétől jegyzik az irodalmi életben. Pályája első verseskötetének, a *Mozdulatlanságnak* és a *Janus Pannonius Társaság*-beli tagságának köszönhetően indult el. A költő – úgy

tudjuk – sohasem adta nevét klikkesedésekhez. Legyen az irodalmi vagy politikai csoportosulás, igyekezett mindig pártatlan maradni. Az „udvari” költők táborába a párt többszöri ostroma ellenére sem lépett be. Az 1945 utáni években, amikor mások meggyőződésből vagy karrierjüket szem előtt tartva léptek be a Kommunista Pártba, neki pályakezdőként is sikerült megőriznie politikai semlegességét.¹ Jelenléte ennek ellenére az 1940-es évektől az 1990-es évekig állandó Pécs irodalmi köreiben. A politikai hatalom tehát nem tudta kisajátítani a költő személyét elvei megerősítéséhez, Csorba mégis arról számol be, hogy valahányszor egy újabb irodalmi kört akart alakítani Pécssett, az elsők között „idézték be” (Csorba 1991, 172). Csorba ugyanakkor nemcsak az írók politikai indíttatású csoportosulásai – így a kommunista írók vagy a népiek – tekintetében volt „kívülálló”.² A *Nyugat* „harmadik nemzedékének” körébe sem sorolható, mint ahogy azt a Tüskés-féle monográfia is hangsúlyozza.³ A szilárd értékrendről tanúskodik továbbá, hogy az ország centralizáltsága közepette is ellenállt Budapest csábításának. Mindvégig hű maradt Pécshez, mégsem róható fel neki, hogy megrekedt volna a „pannon irodalom” eszményének szintjén. A már említett folyóiratok állandó társszerkesztőjeként hozzájárult a Pécssett zajló kulturális élet országos elismertségéhez.⁴

¹ Csorba kritikus szemmel figyelte a pártok tevékenységét, a Kommunista Párttól pedig egyenesen elhatárolódott: „[R]oppant gyanakvással néztem kezdettől fogva a párt működését. Hozzászámítom még azt is, hogy Boros főispánnál (aki kommunista főispán volt) voltam én átmenetileg titkár. Persze nem Borostól idegenkedtem én, tőle csak jót tanulhattam, igen derék ember volt. Inkább azoktól a különféle opportunisták alakoktól, akik a pártban próbáltak elhelyezkedni, azoktól borzadtam. [...] Én egyszerűen nem akartam belépni semmilyen pártba. De amikor láttam, hogy az írók vagy az írófélék mind a Parasztpártban vannak, és a Parasztpártnak Várkonyi Nándor lett a helyi, pécsi elnöke, [...] akkor azt mondtam: rendben, akkor legyen én is parasztpárti. De hát egyszer csak szomorúan tapasztaltam, hogy a Parasztpárt megszűnt, illetve beleolvadt a Kommunista Pártba. Hát akkor én párton kívül maradtam, és örülök ennek” (Csorba 1991, 116.).

² A kommunista és a népi írókról, valamint a hatalomhoz való viszonyukról lásd Standeisky 1996, 17–19.

³ Csorba és a *Nyugat* „harmadik nemzedékének” viszonyáról lásd Tüskés 1981, 13–17. „A késői induláshoz, az első megszólalást ért lekicsinylő nyilatkozathoz, a költői példa különbözőségéhez, a közös élmények hiányához vegyük még a költő vidéki létét, a folyóiratoktól, irodalmi centrumoktól való távolságát és visszahúzó, tartózkodó alkatát. Nyilvánvaló, ha nemzedéktársakon – Németh László megfogalmazásában – a »közös irodalmi vállalkozás sodrában úszó szellemekeket« értünk, akkor Csorba Győző pályája kezdetén a *Nyugat* »harmadik nemzedéké«-hez alig vagy nagyon lazán kapcsolódott, s e költői rajnak csak kortársa, generációs társa, de nem a »közös irodalmi vállalkozás sodrában úszó« nemzedéktársa volt” (Tüskés 1981, 16.).

⁴ A „pannon irodalom” kérdéséhez lásd a „*Táji*” költő – „*fővárosi*” kritika című, a *Jelenkor* 1963. augusztusi számában közölt Csorba-írást, mely a *Kortárs* 1963. júliusi számában megjelent kritikára ad választ. A cikket lásd továbbá Tüskés 2001, 143.

MÓDSZER

Mivel az irodalmi diskurzuson keresztül kísérlek meg az adott korszakról a társadalomtudományok számára is releváns képet kirajzolni, figyelmeztet a költőnek ajánlott irodalmi, valamint kritikai szövegeken túl a költők körül összegyűlt fiatalok leveleire, valamint emlékeiket dokumentáló írásaikra összpontosítom. Ezeknek a szövegeknek ugyanis van egy közös vonásuk: a bennük kibontakozó kultikus-metaforikus nyelvhasználat. Feltevésem szerint minél mélyebb jelentésrétegeit törjük át e kultikus-metaforikus nyelvezetnek, annál élesebben körvonalazódnak majd különféle társadalmi-kulturális cselekvések, amelyek kirajzolják irodalmi jelenségünk kontextusát. Tanulmányomban tehát nem az irodalom *esszenciális*, hanem *institucionalista* megközelítése érvényesül. Az irodalom institucionalista leírásának módszere, azaz egyfajta *antropológiai* látásmód érvényesítése az irodalmi diskurzuson belül Takáts József nevéhez fűződik: „Röviden azt lehetne mondani, hogy e látásmód nemcsak nem kizárólagosan szövegközpontú, mivel azokra a cselekvésekre figyel (beleértve az olvasást is), amelyek a szöveghez kapcsolódnak, hanem a szövegeket is (beleértve az irodalomtörténeti munkákat is) kulturális cselekvésnek tekinti. [...] Ha igaza van Cliffordnak abban, hogy az esztétikai értékelésnek bizonyos értelemben előfeltétele a kulturális kontextus figyelmen kívül hagyása, akkor annak, aki antropológiai látásmódot szeretne érvényesíteni a szövegekkel kapcsolatban, fel kell függesztenie az esztétikait” (Takáts 2007, 46–47).⁵ Ebben a vonatkozásban egyfajta határsértésről beszélhetünk, amely nézőpont-eltolódást eredményez: a különböző tudományágak közötti átmenetek mentén módosulnak az irodalmi kutató prioritásai, vagyis a „kultusz kutatás felől nézve az irodalomtörténet az irodalom társadalomtörténetét jelenti” (Takáts 2003, 290). A határok átjárhatóságát így nemcsak horizontálisan, egy idősíkot rekonstruálva kell elgondolnunk, hanem vertikálisan is. A kutatás módszerét összegezve tehát dokumentumelemzést végzek az irodalmi kultusz kutatás és az emlékezet kutatás keresztmetszetében. Az elemzés során érvényesített szempontok egyike Takáts József antropológiai látásmódja. Az irodalmi kultusz kutatás berkeiből továbbá Dávidházi Péter hármas szempontrendszerére, illetve a *Per Passivam Resistentiam* című kö-

⁵ Ehhez kapcsolódik Takáts egy másik szövegrészlete: „Mivel a kultusz kutatás olyan értelmezői gyakorlat, amely nemcsak a szövegeket és olvasásukat tekinti az irodalom világához tartozóknak, hanem szerzői image-eket, tárgyakat, cselekvéssorokat s a kulturális fogyasztás számos más formáját is [...], azon irányzatokhoz áll közel, amelyek az irodalom társadalmi beágyazottságát hangsúlyozzák” (Takáts 2003, 290).

tetének „És ki adta néked ezt a hatalmat?” című fejezetére hivatkozom, amelyben Dávidházi a felhatalmazás összetett jelenségét boncolja. Az emlékezetkutatás kapcsán végezetül Aleida Assmann *Texte, Spuren, Abfall: die wechselnden Medien des kulturellen Gedächtnisses* című szövege válik mérvadóvá, amely egy érdekes szemponttal, a medialitás kérdésével gazdagítja az emlékezetkutatást, így összeköthető Dieter Mersch médiaelméletével.

TÖRTÉNETI KITEKINTÉS

Az 1920-as évek elejétől Pécsen is megfigyelhetők különféle törekvések az irodalmi élet szervezésére. 1923-ban Pozsonyból Pécsre helyezték a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet, ami a város szellemi felpozícióját hozta magával, s melynek Csorba maga is hallgatója volt. 1927-ben az egyetem bölcsészkarán megalakult a Batsányi Társaság, többek között Kardos Tibor és Kolozsvári Grandpierre Emil vezetésével. Erről Csorba Győző is említést tesz, de utal a Halasy-Nagy József szerkesztette *Pannonia* című folyóiratra is, mint a későbbi *Sorsunk* előzményeire (László 1966, 13; Csorba 1991, 73). László Lajos *Sorsunk* című monográfiájában szót ejt a Janus Pannonius Társaság 1931. június 10-i megalakulásáról, programjáról és tagjairól, melyek között Várkonyi Nándor neve is szerepel. Felolvasóesteket, vitaesteket szerveztek, emellett könyvkiadással is foglalkoztak, valamint egy folyóirat elindítását tervezték, amire azonban csak tíz évvel később került sor. Az 1941. szeptember 27-i közgyűlésén újjáalakult a társaság, ekkor vált Csorba Győző is rendes taggá, betöltve a pénztárosi posztot is (Csorba 1991, 57). Bár a társaság határozott célkitűzésekkel rendelkezett, hiányoztak azok az egységes szempontok, amelyek megszürték volna a tagokat: „[A] Janus Pannonius Társaság nemcsak amiatt volt esetenként megalkuvó, mert a szponzorokat, saját támogatóit is a tagjai közé vette, hanem azért is, mert némi megalkuvással olyanok is tagjai lehettek, akik szintén nem különösebb írói teljesítményük miatt, hanem nevük és ismertségük okán kerültek be” (Csorba 1991, 76). Mivel szükség volt az állami, pénzügyi támogatásra, közéleti személyek is taggá válhattak.

Csorba Győző második kötetének kiadását szintén a kulturális közösség vállalta, a *Janus Pannonius Társaság Könyvtára* című sorozatban megjelent *A híd panasza*, majd a Hélinant-fordítás, *A Halál versei* (Csorba 1991, 74). Emellett tagsága révén ismerkedett meg számos jelentős íróval (Csorba 1991, 59). Csorba visszaemlékezése alapján élénk közösségi élet rajzolódik ki, melynek a Korzó kávéház adott otthont: „Találkoztunk minden héten, szombatoként, és megmutattuk egymásnak új dolgainkat. [...] Pél-

dául Weöres Sanyinak *Az óriásnőstény* című versét, jól emlékszem, így olvastam még kéziratban. Volt olyan vers, amiben én javallottam egy-egy szóváltoztatást valakinek, de ez megtörtént fordítva is” (Csorba 1991, 58).

1941-ben Várkonyi Nándor vezetésével elindult a Janus Pannonius Társaság folyóirata, a *Sorsunk*. Az irodalmi közösség ettől kezdve folyamatosan lemorzsolta a „helyi nagyságokat”. Csorba erre a következőképp emlékszik vissza: „Ettől függetlenül továbbra is itt maradtak köztünk a különféle helyi titánok, együtt éltünk velük. Sorozatosan visszautasítottuk őket (mondhatom így többes szám első személyben, mert gyakorlatilag én is szerkesztő voltam, csak nem volt rajta a nevem a lapon), és ők sorozatosan sértődtek meg” (Csorba 1991, 76). Csorba szerkesztőségen belül végzett tevékenysége egyre meghatározóbbá vált, mint ahogy azt Várkonyi Nándor alá is támasztja: „Magától értetődött, hogy amidőn végre sikerült a *Sorsunk* anyagi alapjait biztosítani, és effektív tevékenységbe foghattunk, az első naptól kezdve a társszerkesztő-mindenes munkáját végezte, mint valahányan” (Várkonyi 2003, 22). A *Sorsunk* csakhamar országos folyóirattá nőtte ki magát. Érdeemes ezt kiemelni, hiszen az ország centralizáltsága miatt a pécsi írók gyakran szembesültek a marginális helyzetükből adódó hátrányokkal. A földrajzi távolságon túl a fővárosban koncentrálódó „kapcsolati tőke” eredményeként megnyilvánuló távolság erősen hátráltatta az irodalmi élet fősodrába integrálódni igyekvő vidéki írókat (Csordás 2003, 230). A tehetséges írók és költők a kirekesztettség érzetével dacolva a pécsi irodalmi és művészeti lapok köré szerveződtek – legyen szó akár a *Sorsunk*ról, de ez a későbbiekben is megfigyelhető –, hogy egymás szövetségeseiként „küzdjenek” a fővárosközpontú szemléletmód ellen.⁶ A *Sorsunk*ban továbbá jól megfértek egymás mellett a különböző irányzatok, a népiektől kezdve mindazok, akik tartózkodtak bármiféle ideológiai állásfoglalástól. Megalkuvó lépéseket azonban nem tettek Csorbáék. 1944 őszén megszüntették a folyóiratot, elkerülve ezzel egy fasiszta párti írás megjelenését. „[A]rra nagyon ügyeltünk – így Csorba –, hogy semmi olyat ne adjunk le, aminek valami köze van a náciizmushoz. Elhatároztuk, hogy inkább megszűnünk. Az októberi számot még megjelentettük, november végén az oroszok ide is értek. Ezzel egy időre megszűnt a *Sorsunk*, és sajnos megszűnt a Janus Pannonius Társaság is” (Csorba 1991, 75). A folyóirat sorsa jól tükrözi az akkori írók, költők dilemmáját: vagy kiszolgálják a politikai hatalmat, felvál-

⁶„Az újjáalakulás, a folyóirat megszilárdulása pezsdítően hatott a pécsi és dunántúli szellemi életre” – olvasható László Lajos monográfiájában (László 1966, 22), de Csorba is pozitívan számol be tevékenységükről: „sikerült egy olyan szintet elérni, ami már túl volt a provincializmuson, és a lapnak egyre nagyobb tekintélye lett” (Csorba 1991, 77).

lalják értékrendjét annak érdekében, hogy intézményi támogatáshoz jus-
sanak, vagy lemondanak erről a biztos pozícióról, megőrizve semlegessé-
güket. Csorbáék szintén patthelyzetben voltak. Elkerülték ugyan, hogy
kapcsolatba hozzák őket a fasisztákkal, hogy később megalkuvónak te-
kintsék őket, folyóiratukat viszont kénytelenek voltak feladni.

A háború után Csorba közreműködésével megjelent az *Ív* egyetlen – je-
lentős nevet felsorakoztató – száma, amely csakhamar ritkaságszámba
ment. Érdekessége Kodály Zoltán cikke a zenei nevelésről, Weöres Sándor
Liba pékje, de szerepelt benne Várkonyi Nándor, Bárdosi Németh János,
Szabó Dezső, Martyn Ferenc és Csorba is (Csorba 1991, 95–97). A szerzők
pécsiek voltak, de legalábbis Pécs környékéről származtak. (Az egyetlen
név, mely szemet szúrhat a névsoron végigpásztázva, a Budapesten élő Ko-
dály Zoltáné. A zeneszerző egy alkalommal előadást tartott módszeréről
Pécsett, s neve ezen előadása révén kapcsolódik az *Ív*hez. Csorba ennek az
előadásnak a szövegét közölte.) Úgy tűnt, időközben a *Sorsunk* is újraéled,
azonban 1948 áprilisában végleg megszűnt (Csorba 1991, 99).

A Janus Pannonius Társaság 1944 őszén oszlott fel, 1945-ben pedig meg-
alakult a KMP (Kommunisták Magyarországi Pártja) kezdeményezésére
az *Írók, Művészek, Tudósok Szabad Szakszervezete*. Míg a tudósok csoportját
Bálint Péter kutatóorvos, a művészekét pedig Martyn Ferenc vezette,
addig az írók csoportjáért Csorba Győző volt a felelős (Csorba 1991, 87).
„Én voltam az áldozat mindig – emlékszik Csorba –, mert engem hol erre
ráncigáltak, hol arra. Azért mondtam én egy alkalommal, hogy én itt, Pécs
városában legalább ötször-hatszor előről kezdtem mindent” (Csorba 1991,
88). Az írók társasága vegyes összetételű volt, ami azonban nem a tehetség
sokszínűségében mutatkozott meg. Ez esetben ténylegesen egy szabad
társulást kell elgondolnunk, amelynek – Csorba nem kis bosszúságára –
tagja lehetett bárki, aki elhivatottnak érezte magát: „Ebben mindenki részt
vehetett, aki akart. Hetente rendszeresen találkoztunk, és én rettentő sokat
kínlódtam” (Csorba 1991, 88). Ugyanakkor a Csorba-tanítványok egyiké-
vel, Galsai Pongráccal is az összejövetelek alkalmával ismerkedett meg
(Csorba 1991, 153). Az *Írók, Művészek, Tudósok Szabad Szakszervezete*
sem volt hosszú életű. Mindössze addig működött, míg Csorbáék kezde-
ményezésére 1946-ban létre nem jött a *Batsányi János Irodalmi Társaság*
(Csorba 1991, 93–94).

Az igényes irodalmat képviselte a *Pécsi Írócsoport* is, melynek kezdemé-
nyezője Szántó Tibor volt. Szántó 1952-ben lett a *Dunántúl* folyóirat főszer-
kesztője, de bebizonyosodott róla, hogy nemcsak az irodalomhoz, hanem a
kulturális élet szervezéséhez is van érzéke (Csorba 1991, 162). Ha időben
kissé visszalépünk, és kitekintünk az irodalmi lapok történetének alaku-

lására, látni fogjuk, hogy a *Dunántúl* első változata majd' egy évvel a *Sorsunk* megszűnése után indult Katkó István főszerkesztővel az élen, ám mindössze három száma jelent meg. A második *Dunántúl* 1952-ben alakult meg, ezzel pedig megkezdődött Csorba Győző és Szántó Tibor barátsága. A kezdeti gyanakvás, mellyel Csorbáék a lap szerkesztőjét, Szántó Tibort fogadták, idővel megszűnt. „Huszonnégy éves volt, amikor az irodalmi lap szerkesztőjévé kinevezték. Írói múltja nem volt. Mi azt hittük, amikor a párt ilyen fiatal korában odatette őt hozzánk, hogy ez azért történt, hogy köztünk puhatolózzon. Ezért mindenki kicsit tartózkodott tőle” (Csorba 1991, 160). Nem meglepő Csorbáék távolságtartó magatartása, hiszen az ötvenes évek elejére olyan intézményi formák jöttek létre, mint például az államosított média, amelyek lehetővé tették az irodalmi élet központi ellenőrzését (Standeisky 1996, 19). A legfontosabb pozíciókat a párt által kijelölt kommunisták töltötték be, így került Szántó Tibor a szerkesztőségbe. A „rossz fordulat” után a Révai-féle kultúrpolitika korlátozta a *Dunántúl* szerkesztőségének munkáját, idővel viszont csökkenteni tudták a „sematikus” anyagot, ami annak köszönhető, hogy 1953 nyara és 1956 ősze között megingott a politikai vezetés. Révait 1953-ban eltávolították pozíciójából, 1954 közepétől pedig egyre több kommunista értelmiségi vált reformpártivá, az írók közötti távolság így csökkent (Standeisky 1996, 23–26). Amikor a kulturális irányítás lába alól kicsúszott a talaj, a *Dunántúl* egyre nagyobb autonómiát szerzett magának. Csorbát idézve „a vége felé bizony egyre vadabb dolgokat jelentetett meg Szántó Tibor a *Dunántúl*ban. Azt lehet mondani, hogy akkor a *Dunántúl* volt az egyik legszókimondóbb folyóirat” (Csorba 1991, 164). Ahhoz azonban, hogy a lap fenntartsa az országos színvonalat, a szerkesztőségben Csorba Győző jelenlétére is szükség volt.⁷ Így egészítette ki Csorba Szántó Tibort, így lett Csorba a *Dunántúl* társszerkesztője, Szántó szövetségese, mely „szövetséget” az ideológiai nyomással szemben folytatott harc erősített meg. (Egy mondat erejéig érdemes visszakanyarodunk ezen a ponton a Pécsi Írócsoporthoz, a korábbiakhoz képest ennek a társaságnak ugyanis már csak az lehetett a tagja, aki átjutott a felvételi rostán. A tagságra jelentkezők írásainak lektorálásából többek között Csorba is kivette a részét.⁸)

⁷ „Az, hogy nagy költőink sorra jelen voltak, Győző érdeme volt” – így Kalász Márton a *Legenda Csorba Győzőről* című rádióműsorban (Tüskés 2003, 264). A rádióműsor 1997. december 19-én és 1998. január 16-án hangzott el a Bartók Rádióban, melynek teljes szövege megtalálható a *Csorba Győző emléke* című kötetben.

⁸ „Én személy szerint csak arra emlékszem, hogy Kalász Marcit én bíráltam, és én javasoltam a fölvetelét” (Csorba 1991, 162–163).

Ha időben továbblépünk, a *Jelenkor* első száma 1958 októberében jelent meg. A lap a felmerülő nehézségek ellenére a folytonosság jegyében működött. A nehézségeket Kádárék politikája okozta, amely az irodalmi élet szervezésében is éreztette hatását, viszont a *Dunántúl* utáni korszakban újabb szövetségesek tűnnek fel. Tüskés Tibor menesztésére többek között éppenséggel a Mészöly-, Mándy-, Kassák-szövegek és Weöres-versek, illetve a magyar építészettről elindított vita miatt került sor. „Több ízben előfordult, hogy egy-egy írásnál, ami megjelent a lapban, én előre intettem Tibort, vigyázzon. De Tibor bátrabb volt, mint én. Ez így volt Mészöly Miklós *Ablakmosójával* is, amiből később az egyik nagy botrány keveredett” – emlékszik vissza Csorba (Csorba 1991, 182). A lap ízlése nem felelt meg a párt irodalompolitikájának, a szocialista kritikusok ugyanis még a hatvanas évek elején is érvényesíteni akarták a marxizmus ideológiáját. A modern irányzat képviselőit a rendszer ellenségének tekintették, ezért korlátozták műveik megjelenését.⁹ A *Jelenkort* Tüskés szerkesztősége alatt többször is bírálat érte, ugyanis a „polgári” értékek terjedését segítette elő a szocialista realizmus képviselői szemében.¹⁰ Tüskés Tibort 1964-ben váltották le, s vele együtt mintegy tíz évre tüntetőleg kivonult a szerkesztőségből Csorba is. (Szántó Tibor, valamint Tüskés Tibor esete voltaképp a kulturális és politikai hatalom autorizációjának a logikáját példázza: míg a nyugati demokráciákban különválasztják a fikciót a tények világától, vagyis feltételezik, hogy az írói társadalom nem jelent veszélyt a vezetőség számára, addig a diktatórikusan berendezett államokról ennek az ellenkezője mondható el. Az irodalmi nyelvhasználat tényalakító hatásától tartva, ugyanakkor bízva is benne, korlátok közé szorítják az írókat. [Dávidházi 1998, 16.] A felhatalmazás ezen aspektusára a későbbiekben még visszatérek.)

Tüskés helyét a párt embere, Szederkényi Ervin foglalta el, és mintha megisméltődött volna a korábbi „történet”. Szántó Tiborhoz hasonlóan Csorba Szederkényi Ervin ízlésére is jó hatással volt. Olyannyira, hogy „[e]ltelt néhány év [...], [és] Szederkényi szerkesztőként lassan-lassan sokakat visszahozott a *Jelenkor* lapjaira azok közül, akik miatt annak idején Tüskés Tibornak távoznia kellett” (Csorba 1991, 189). Csorba a következőképpen emlékszik vissza Szederkényire: „Azt utólag tudtam meg, hogy Szederkényi Ervin nagyon szépen viselkedett. Ő mesélte el évekkel később, hogy ha nagyon akarta volna, Tibort is, engem is tartóztathatott

⁹ A szocialista irodalompolitika és a modern irodalom viszonyáról lásd Standeisky 1996, 451–456.

¹⁰ A témához kapcsolódóan lásd még Tüskés 2006. Itt Kassák Lajos öt levele olvasható Tüskés Tibor levelezésgyűjteményéből, de találunk részleteket a *Jelenkort* támadó bírálatokból is.

volna, mert felajánlották neki, hogy egyszerűen szólítson föl minket az együttműködésre. Ha nem vagyunk hajlandóak, tudnak kényszerrel is alkalmazni. De Ervin ebbe egyáltalán nem ment bele, elhárította, és okosan tette. Néhány évvel később mi magunktól is visszamentünk; Tibor újra publikált a lapban, én pedig újra részt vettem a szerkesztésben, mi több, emberileg is nagyon közel kerültünk egymáshoz” (Csorba 1991, 187). Szederkényi tehát kizárta a kényszerítő eszközöket, így idővel sikerült Csorbában és Tüskésben bizalmat ébresztenie. Mindez odáig fokozódott, hogy Csorba az interjúkötetben mindannyijuk „patrónusának” nevezi Szederkényit, aki nemcsak érte járt közben, hanem a fiatalokat is pártfogásába vette. Így jelent meg Nádas és Esterházy Péter a *Jelenkorban*, így került Csordás Gábor a szerkesztőségbe (Csorba 1991, 190). A *Jelenkor* összességében folytatta elődeinek programját, továbbra is célként lebegett Csorbáék előtt egy országos szintű folyóirat működtetése az igényes irodalom képviselőjében.¹¹ Akárcsak elődei, a *Jelenkor* is eredményesen küzdött az irodalmi élet centralizáltsága ellen, amit Kalász Márton pesti szemmel meg is erősít egyik levelében: „Nagyon tetszett a lapotok. Azt hiszem, egyik-másik pesti szerkesztő irigyetek lesz, s elmehet Hozzátok egy kis átképzésre” (Pintér 2006, 46).¹² Kalász Márton személyes meglátása lényeges változásra világít rá: megindult egy folyamat, melynek eredményeként az ország kulturális életének centrum-periféria modelljében a korábbi erőviszonyok meginogtak.

EGY EMLÉKEZETHAGYOMÁNY A METAFORIKUS NYELVHASZNÁLAT TÜKRÉBEN

A leíró részt, amelyben kirajzolódik a vizsgált irodalmi és kulturális közeg, a már említett nyelvi dokumentumok elemzése követi, feltárva a város kulturális emlékezetét. Azaz egy lehetséges utat vázlok fel, amely hozzáférhetővé tesz egy sajátos emlékezhagyományt Pécs vonatkozásában. A vizsgált korpusz első pillantásra nem (feltétlenül) társadalomtudományi vonatkozású; csak hogy a bennük működő nyelvi jelenségek motivációi értelmezhetők összetett jelenségként. Dávidházi Péter az irodalomtörténeti dokumentumok

¹¹ Csorba Győző a *Jelenkor* 1978-as jubileumi számában e folytonosságot hangsúlyozza, amikor röviden összegzi a pécsi folyóiratok programját, a szerkesztők törekvéseit és eredményeit (Csorba 1978).

¹² Kalász Márton 1962. május 2-i levele Csorba Győzőhöz.

nyelvhasználata kapcsán egy felszín alatt rejlő összefüggésre gyanakszik, felszámolva ezáltal a tapasztalati ellenőrzés relevanciáját, vagyis kiiktatja a kritika funkcióját: „Mivel a kultuszt mint nyelvhasználatot olyan kijelentések jellegadó (nem statisztikai) túlsúlyával határozzuk meg, melyeket tapasztalati ellenőrzéssel bizonyítani vagy cáfolni úgysem lehet, kultusztörténeti dokumentumaink elemzésekor több tanulsággal jár a nyelvhasználat belső összefüggéseire, lélektani indítékaira és társadalmi hatására összpontosítani elsősorban, mintsem a szóban forgó tárgyról közölt állítás felülbírálására törekedni” (Dávidházi 2003, 118). A továbbiakban tehát a vizsgált dokumentumok nyelvezetének mélyére nézek, s a bennük megjelenő metaforák kialakulásának indítékára, működésének mi-kéntjére adok egyfajta magyarázatot. Jelen esetben a metaforikus nyelvezetet strukturáló motívumok közül a „mester”, valamint a „torony” motívumát veszem górcső alá.

A jelenség értelmezését a mester-motívum kapcsán kezdem, amely – úgy tűnik – a költőt misztifikálja, szakrális dimenzióba emeli, hiszen bibliai párhuzamot teremt. Dalos László elbeszélésében a költő „csodává” lép elő (Dalos 2003, 239), Pákolitz István *Gyémántragyogású* című versében pedig „[b]eteljesedik az Írás: [immár a költő] ÖRÖKKÉVALÓSÁG[A] A TÉT” (Pákolitz 2003, 138). Albert Zsuzsa „*Márvány a lélek*” című verse is tanulságos párhuzamokat von az Ószövetségből és az Újszövetségből egyaránt: „Halállal győzködik / s észrevétlen / győztes az élet felett. / Sarkcsillag, irányt mutat. / Ararát hegye / szárazföld fáradt hajósnak / könnyebbítő szél / vizeket szárító szabad / galamb is, jó hírt hozó. / Kenyér, / fogyasztják, egyre szaporodik / tápláló, életadó, / maradéka is jóllakni elég” (Albert 2003, 141). Az Írás beteljesedése nem más, mint Isten fiának eljötté. A „kenyér” motívumában a kenyértörés aktusa, vagyis az utolsó vacsora eleve-nedik meg, amikor az apostolok a kenyér közvetítésében Krisztus testét veszik magukhoz. Ha pedig visszakanyarodunk a bibliai Ószövetséghez, Noé a „múlandóság özönvizén” menti át bárkája utasait, az özönvíz elmúltával pedig az Ararát csúcsán ér partot, ahonnan az emberek újra benépesítik a földet.¹³ A felsoroltakkal csupán néhány bibliai motívumot érintettem, de már ezek alapján is szembetűnő, hogy Csorbát a fiatal generáció mesterré avatja. A mesterré avatás mozzanatának további nyelvi megnyilvánulásai vannak. Kalász Márton egy alkalommal a következőket

¹³ Az idézett szavak Csorba *Én Noé-bárkám* című verséből valók, amely megtalálható Csorba Győző *Összegyűjtött versek* című kötetében (Budapest, 1978, Magvető), valamint digitalizált formában olvasható a Petőfi Irodalmi Múzeum honlapján; lásd: http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/CSORBA/csorba00001_kv.html (utolsó lehívás: 2009.03.06.).

melyek a Csorba-tanítványok esetében jól rekonstruálhatók (Havasréti 2003). A mestert megelőzi a híre, ezt követi a találkozás, majd a próbatétel. Miután a leendő tanítvány sikeresen vette a próbát, belépést nyer a mester intim körébe. A kapcsolatukban bekövetkező (esetleges) törést követi a megtérés. Ezenfelül láthatjuk azt is, hogy a mester jelenléte felülkerekedik a múlandóságon, vagyis a mestert és tanítványait összekapcsoló szál a mester halálával sem szakad meg. Végezetül pedig megjelenik a köszönetnyilvánítás gesztusa a tanítványok részéről. Az egyes szakaszok meglétét az alábbiakban idézetekkel támasztom alá.

Megelőzi a híre. Pálinkás György: „Emlékszem, naplemente volt, [...] s akkor mondta nekem apám, hogy az ott Csorba Győző, a költő. Titokzatos súlya lehet e szónak, mert ezután a kaputok mellett elhaladva [...] úgy éreztem, valami különös dolog beavatottja vagyok, legalábbis a lejtő aljáig” (Pálinkás 2003, 226).. Kalász Márton középiskolai irodalomtanárának szavait idézi fel egy helyen: „Ha benneteket érdekelne az irodalom, egyáltalán valami érdekelne a világon, akkor ti fognátok magatokat – és merően rám nézett –, fognátok magatokat, elmennétek Csorba Győzőhöz, aki itt lakik, innen pár száz méterre. Döbbsenten hallgattam, hogy van egy Csorba Győző a világon” (Kalász 2003, 250).

Találkozás. Makay Ida: „Testi valójában is szuggesztív jelenség volt. Nagy sötét, mély tűzű szempár, nemes metszésű, a szellem erejét sugárzó vonások” (Makay 1996, 977). Tóth Krisztina: „[A]mikor én először találkoztam vele, akkor már bölcsőre öregedett ember volt, aki hihetetlen méltósággal és nem kevés öniróniával figyelte az idő múlását” (Tóth 2003, 235). Kalász Márton pedig így számol be első találkozásáról Csorbával az írócsoportban: „[K]itárult az ajtó [...], az ablakkeretben ketten álltak, az egyik Csorba Győző volt. Kintről még jött a világosság, és egy gyönyörű fejet láttam. Egy fantasztikusan szép, férfisan szép férfiarcot. Nagy haját, gyönyörű profilt, ismeritek abból a korból, gyönyörű férfi volt” (Kalász 2003, 250).

Próbatétel. Csorba Győző: „Akart írni [Szántó Tibor – R. E.] egy komlói regényt, és abból egy részletet olvasott fel. Aztán elhangzottak a vélemények. [...] Sajnos nagyon letoltam. Később ezt az írását abba is hagyta. Azt hittem, hogy végképp megsértettem. Meglepetésemre nem így történt. [...] Attól kezdve, úgy éreztem, még jobban keresi a találkozásokat velem” (Csorba 1991, 161).

Intim körbe lépés. Galsai Pongrác: „Hiszed vagy nem: erősen hiányolom

¹⁶ Galsai Pongrác 1972. augusztus 18-i leveléből.

személyedet, illetve a közös, nagy beszélgetéseket” (Pintér 2006, 23).¹⁶ Csorba Győző: „Kedves Ervin, Ervinemet írtam volna szívem szerint, de egy ilyen beteg keresztnévvel még ezt se lehet csinálni. Mert mi-helyt az ember bensőséges akar lenni vele, azonnal tagadóvá válik” (Pintér 2006, 101).¹⁷

Megtérés / reveláció. Bertók László visszaemlékezéséből megtudhatjuk, hogy Csorba egy hosszas beszélgetés alkalmával higgadtan és bölcs szavakkal győzte meg őt, hiba lenne visszatérnie Belső-Somogyba: „Úgy éreztem, hogy ettől kezdve fokozottan figyel rám, s bevallom, ettől kezdve ismerkedtem meg a költészetével. Ekkor kezdődött, hogy aztán mindig megmutattam neki az újabb verseimet, s hogy hallgattam rá, tanultam tőle” (Bertók 1996, 970).

Konnektív szál. Parti Nagy Lajos: „De az a tény, hogy én a legtöbbet, [...] a mesterséget attól a szellemiségtől tanultam, melyet kicsit pontatlanul jelenkorságnak nevezhetek. Így mester Csorba Győző, és így vagyok, vagyunk sokan a tanítványai. Még úgy, hogy minden moccanásom, irodalmi gesztusom mögött ott van, ott volt, hogy mit szólna ehhez. És azt hiszem, ez most már így marad” (Parti Nagy 1996, 983).

Köszönet. Tüskés Tibor: „[V]alójában az évek során elsősorban Csorba Győző szellemi hatására, a maga ízlésének szükségképpen változásával együtt, a *Jelenkort* olyan értékes, rangos irodalmi folyóirattá tette, hogy érdemes volt oda Csorba Győzőnek visszatérni. [...] Talán Szederkényi Ervin nevében is mondhatom, akivel haláláig barátságban maradtam, hogy nagyon sokat köszönhetett Győzőnek” (Tüskés 2003, 258).

Csorba nem ok nélkül érdemelte ki a fiatalok elismerését. Ők ugyanis ténylegesen mesterükre találtak benne, aki nem misztifikálta tudását, hanem arra törekedett, hogy minél többet adjon át az új generációnak, és segítse pályafutásukat. Tanítványai tehát több szempontból is hagyatkozhattak rá. Egyengette többek között Bertha Bulcsu, Bertók László, Fodor András, Galsai Pongrác, Kalász Márton, Lázár Ervin, Makay Ida, Szántó Tibor, Csordás Gábor, Pálinkás György pályáját – hogy csak néhány nevet említsek. Vegyük az ízlés kérdését is: „Hamarosan leruccanak Pécsre, akkor majd elmondhatod, jó úton járok-e. Azóta sem találtam senkit, akinek szavára jobban adnék, mint a Tiedre” – írja Kalász Márton, leveléhez pedig két új verset csatol (Pintér 2006, 42). Műveltségét Rába György pedig ekképpen méltatta: „Annak ellenére, hogy ő jogvégzett ember volt, olyan széleskörű irodalomismerete volt, olyan elméleti fölkészültsége, s

¹⁷ Csorba Győző Lázár Ervinnek címzett 1981. szeptember 7-i leveléből.

olyan történeti áttekintése, hogy minden indokolta azt: hozzá mennek a fiatalok végső tudásért” (Rába 2003, 269). Emellett nagyra értékelték pontosságát és lelkiismeretességét: „Pontosan válaszolt a levelekre, évekig kézírással, később, a nehezebb időszakokban már diktálva” – emlékszik vissza Tóth Krisztina (Tóth 2003, 234). Végül pedig nem mellékes, hogy tanítványainak írásait szigorú objektivitással bírálta: „[N]ovelláid születésekor többnyire szemtanú voltam, olykor-olykor kicsit bába is, ezért mindig gyanakodtam magamra, hogy nem tudom kellő objektivitással nézni őket. Most megvolt rá a lehetőségem, s örömmel és megnyugvással konstatáltam: régebben sem az elfogultság sugallta dicsérő értékelésemet” – írja Csorba Szántónak címzett egyik levelében (Pintér 2006, 167).¹⁸ Pécs irodalmi körén belül köztudott volt az is, hogy Csorba a hozzá érkező kéziratokat osztályozza. „Tüskés Tibor említette, hogy jeleket, pluszjeleket, mínuszjeleket írt a versekre szerkesztőként, de mesterként osztályozni is szokta őket. Később kiderült, hogy ezt Weöres Sándortól tanulta. Az életrajzi interjú kötetében is elmeséli, 1-től 5-ig osztályozta a verseket. Nagyon szigorú volt” – meséli Bertók László (Bertók 2003, 253). Ha szükségesnek látta, hangot adott kritikájának, ami neheztelések gyakori kiváltója volt, de nem tanítványai körében, akik egy-egy szűrő megjegyzéséből levonhatták a tanulságot. „Győző, persze jogosan, néha gonosz volt az emberekhez. Nekem – így Lázár Ervin – egy kis novellámra, ami, úgy látszik, politikailag nem tetszett neki, azt mondja: »Ezt miért énhozzám hoztad? Miért nem az X elvtárshoz?« És megnevezte a Baranya megyei pártbizottság első titkárát. Nagy tanulság volt számomra” (Lázár 2003, 265). Csorba azonban nemcsak kritikáival segítette tanítványait, ha kellett, közbenjárt értük. Jó példa erre Galsai Pongrác esete, amikor arra kéri Csorbát, hogy szóljon néhány szót az érdekében, ha riportüggyben felkeresi a televízió művészeti vezetője. Kilátásban volt ugyanis, hogy Galsai a televízió munkatársa lesz, problémát csupán Mészáros Ferenc okozhatott számára, aki a párt megbízottjaként lett a *Jelenkor* első főszerkesztője. Galsaira ugyanis meglehetősen rossz fényt vetett szabadszájúsága. Galsai a következőket írja Csorbának címzett levelében: „[V]esd latba minden diplomáciai zsenialitásodat, s mondj el rólam minden jót, amire képes vagy, lehetőleg olyan mellézköngékkal, hogy nyilatkozatod Mészárosék köpködéseit semlegesítse” (Pintér 2006, 16).¹⁹ Ha már intézményi berkekben járunk: ismeretes a pécsi irodalmi lapok azon koncepciója is, mely mentén a fiatal generációknak is lehetőséget adtak a megszólalásra. Ennek ellenpó-

¹⁸ Csorba Győző 1961. január 19-i leveléből.

¹⁹ Datálás nincs.

lusaként a budapesti lapok szerkesztőségében elhelyezkedetett tanítványok rendszeresen kértek Csorbától kéziratokat, hogy közölhessék azokat – például Galsai Pongrác a *Nők Lapjánál*, Kalász Márton az *Új Írásnál*, Lázár Ervin az *Élet és Irodalomnál*, majd a *Magyar Nemzetnél*, később pedig a *Hittelnél*.

Pálinkás György története új aspektust emel be mester és tanítvány viszonyába. A történet érdekessége éppen kettősségében rejlik. Egyrészt alátámasztja, hogy Csorba véleményének ténylegesen súlya volt a fiatalok körében, ugyanakkor arról is megbizonyosodhatunk, hogy Csorba nem volt „mindenható” Pécsen, mint ahogy azt Bebessi B. Károly évekkel a költő halála után felrója.²⁰ Pálinkás gyakran meglátogatta Csorbát a városi könyvtárban, verseinek bemutatását viszont halogatta, mígnem kötete megjelent.²¹ Versügyben az ő meglátása volt érvényes – emlékszik vissza Makay Ida –, vagyis helyes meglátásai miatt kérték ki Csorba kritikáját a fiatalok (Makay 1996, 977), ebből azonban még nem következik, hogy egy fiatal költő kötete csupán Csorba jóváhagyásával jelenhetett meg, mint azt Pálinkás György példája is mutatja. Erősen kanonizált költő esetében a kultikus beállítódás többnyire kizárja a költő megnyilvánulásainak megkérdőjelezését (Dávidházi 2003, 113), de egyébként – Csorba Győzőnél is – találunk erre ellenpéldát. Pálinkás György mellett Szántó Tibor esete is ezt támasztja alá. Szántó Tibor szabadulása után Pesten kezdett új életet, barátságuk pedig idővel megingott.²² Szántó 1965. december 22-i levelében megírja Csorbának, hogy nem tud azonosulni az 1956-ot követő szótlanságával, holtlót őt mint „társát” meghurcolták. De bírálja Csorbát a tanúként elmondott védőbeszéde kapcsán is: „Biztosan tudod, nem az irodalomtörténeti lábjegyzet viszket nekem, de nem értettem, hogy a vers-érzelmeidig nem hatolt az ártatlannak meghurcoltatása. Én bizonyos, hogy egy ciklust tele-sajogtam volna Veled. Aztán a másik: eljöttél tanúnak, ami akkor nem is

²⁰ Az *Árgus* 2004. január–februári számában *Provincializmusra ítélve* címmel egy cikk jelent meg Rajnai Lászlóról, a pécsi irodalomtörténészről, melyben a szerző Csorba Győző nevét is említi: „Mind e mögött Csorba Győző máig érvényben lévő, betegesen eltúlzott kultusza húzódott meg. Csorba se Rajnait, se Várkonyit nem kedvelte. Bertha viszont az »ő embere« volt. A háttérben az húzódott meg, hogy nevezettek a pápai szerepben pózoló Csorbát nem szívesen emlegették együtt nemzedéktársaival, például Weöressel, Pilinszkyvel, Kálnokyval...” (Bebessi 2004, 93).

²¹ „Kérdeztem tőle, hogy mi van a kötettel; közölte, hogy már elküldte a kiadónak. »Hát azt ígéreted, hogy megmutatod nekem.« Így felelt: »Szégyelltem. Félttem, hogy olyanokat mondasz róla, hogy akkor el sem merem küldeni«” (Csorba 1991, 193).

²² Ebben nemcsak a távolság játszott szerepet, a háttérben egyéb tényezők is hatottak. Minderről bővebben: Pintér 2006, 216–219.

volt veszélytelen dolog, és ismerve a jogosultan rebbenő természetedet, szép és bátor tett volt, bár... a vallomásod hőfokát keveselltem, nem voltál elég felháborodott az igazságtalansággal szemben. [...] Te eredményt akarsz elérni, és úgy véled hatásosabbnak, ha a bíróságot nem traktárod szubjektivitással. Csakhogy én a helyedben ezt nem tudtam volna megtenni. Igaz: nem vagyunk egyformák” (Pintér 2006, 178). Tanítványai ezek szerint a költőt nem elvakultan illették a „mester” címszóval, azaz „mesterük” Csorba Győző, de nem a szó *szakrális*, hanem *profán* vonatkozásában. Követendő példát jelenít meg, tekintélye ugyanakkor nem tabuizálódik, így a kritika visszafelé is működhet. A tanítványok racionálisan nem indokolt rajongását mint a metaforikus nyelvezet mögött húzódó elvet tehát kizárhatjuk, gondolatmenetünket pedig tovább szöhetjük.

Galsai Pongrác az 1946-os év szilveszterét felelevenítve a költő „civil arcát” rajzolja meg, majd egy hirtelen váltással a személyes szférából egy ki-tüntetett, magasabb szférába emeli: „Csorba Győző [...] már a mi tündérkorunkban is orákulum volt. A legfőbb mérték. A homlokrándulásaival is figyelmeztető-fegyelmező példa” (Galsai 2003, 25). Csorba azonban nemcsak Galsai Pongrácot idézve lényegül át orákulummá. „Orákulumként hallgatom ezt a kutyahú-szemű, mélyhangú férfit, ki a költészetről szólva lényegében saját szűkszavúságot követelő aszkéta ars poeticájáról beszél igen meggyőzően” – olvashatjuk Fodor András megfogalmazásában is (Fodor 2003, 86). De vehetjük Szepesi Attila *Makacs Orfeusz* című versét is, a példa motívuma itt is megjelenik: „haszontalanok haszna / makacs Orfeuszom / légy intő példa: fennen / világító napom” (Szepesi 2003, 90). A „példa”, a „mérték” kifejezéseit másutt az „iránypont” s a „mérőőn” elnevezések helyettesítik: „Ahány értekezlet, közgyűlés, megbeszélés zaklatottsága zajlik, az ember keresi a mérőőnt, az iránypontot. – Csorba Győző itt van? – kérdezzük. S a sorok között feltűnik elegáns fekete haja, visszafogott jelenléte. A zajgás hullámszik, a szavazás folyik, a költészet magyar tájai régi és új tengerárjain hánytornognak. – Itt van. Köztünk van – suttogják. S mi megnyugszunk” – írja Gyurkovics Tibor a költőt 1976-ban, születésnapján köszöntve (Gyurkovics 2003, 141). A metaforikus nyelvhasználat eszköztárát azonban még mindig nem merítettük ki, ugyanis találunk példát az „őr”, illetve az „erőd” képére is, ezzel pedig elérkeztünk központi motívumunkhoz. „[...] ezek a versek nemcsak szépségversek. Az őrtorony erkölcsi versei. [...] ő, Pécssett, a toronyszobából egy erkölcsi tájra mutat. »Több az élet, mint a szó« – verseiben megtestesült intelemre mutat, mint igazi őr egy végvárban. S ilyenkor elszégyelli magát a nyüzsgő körutakon integető ember, mert tudja, hogy a vers, a mű nemcsak kiadvány, kötet: hanem erkölcsi lélekjelenlét egy nemzet huzamos életében” – így Gyur-

kovics Tibor (Gyurkovics 2003, 140). Csorba tehát nemcsak irodalomról és művészetéről szól tanítványainak, hanem egyúttal „erkölcsi tartásra” is nevel, azaz „őrtoronyként” a mindennapokban is irányt mutat. Költői s emberi magatartása „erkölcsi lélekjelenlét egy nemzet huzamos életében”, amire Bárdosi Németh János erőd-motívuma is utal: „A vers épüljön erődnek: őrizze az embert” (Bárdosi 2003, 131).

Ha ezek után elkezdjük körüljárni a toronymotívumot, hamar ráeszmélünk, hogy az kettősségének köszönhetően tereli új utakra gondolatmenetünket. Annyit már most leszögezhetünk, hogy a toronymotívum mögött egy kétélű elv kristályosodik ki. A toronymotívum egészen pontosan Csorba fogadtatása kapcsán válik izgalmassá, annak ugyanis kétféle aspektusát különböztethetjük meg. Ezek összefüggést mutatnak térben és időben adott kontextusunkkal, így a toronymotívum lehetővé teszi, hogy vertikális irányban is elmozduljon a kutatás. E motívum mentén voltaképp átjárhatóvá válnak azok a határvonalak, amelyek egymással összefüggő szempontokat homogén szegmensekre tördelnek, lényeges összefüggéseket leárnyékolnak. Mivel a toronymotívumban két pólus válik egyszerre láthatóvá – az egyik pólushoz egy pozitív töltetű kép tartozik (őrtorony), a másokhoz egy negatív, mondhatni ellenkép (elefántcsonttorony) –, az azt életre keltő mechanizmus csakis kép és ellenkép egységéből vezethető le. Elöljáróban még annyit, hogy kép és ellenkép egysége Aleida Assmann írásában felvázolt emlékezeti modellben fog kiteljesedni.²³ Most pedig nézzük meg, mit jelent mindez a kor vonatkozásában!

A toronymotívum értelmezésének kiindulópontja meglátásom szerint a magyar irodalom funkcionalizálásában ragadható meg. Dávidházi Péter a

²³ Aleida Assmann a kulturális emlékezet médiumait járja körbe – kezdve az írott szövegektől egészen a digitális hordozókig –, s mutatja fel azok korlátait. Számunkra a digitális médiumok szerkezetéről alkotott elképzelése lesz tanulságos. Meglátása szerint a digitális tárolók struktúrájukból adódóan nem az emlékezést tüntetik ki, hanem éppenséggel amnéziát idéznek elő, tehát végérvényesen bekebelezik az emlékeket. A politikai hatalom ezt kihasználva saját irányítása alá vonja őket, vagyis kiépíti saját megsemmisítő gépezetét (gondoljunk csak Orwell regényére). Ebben a modellben paradox módon az „Abfall” rendelkezik majd konzerváló erővel. Olyan törmelékről van szó, melyet – a gépezetben beálló pillanatnyi zavar miatt – nem sikerült véglegesen megsemmisíteni. Ez esetben olyasfajta emlékezetéről beszélhetünk, amely szembemegy a diszkurzív mediális technikákkal. Aleida Assmann elgondolása hasonlít Mersch elméletére; ezzel kapcsolatban elegendő itt annyit megjegyezni, hogy a digitális médiumokról alkotott koncepciója összeegyeztethető Aleida Assmann röviden körvonalazott emlékezetmodelljével, az „Abfall” jelenségével, amely máskül ellenáll a feledésnek. Az „Abfall” megghiúsítja a megsemmisítő gépezet funkcióját, áthúzza a diszkurzív technikákat, így utalva magára az emlékezetre, az emlékekre.

Per Passivam Resistentiam „És ki adta néked ezt a hatalmat?” című fejezetében erre vonatkozóan a következőket fogalmazza meg: „Közös meggyőződéssé, sőt magától értetődő előfeltevéssé szilárdult, hogy a betűk birodalmában előidézett kedvező változás a nemzeti élet és társadalmi viszonyok kézzelfogható valóságában is javulást von maga után, azaz a nyelv és az irodalom ügye oksági viszonyban áll a létérdekekkel, s fontos tényezője a közösség boldogulásának” (Dávidházi 1998, 19). Ez a hagyomány, mely meghatározóvá válik a felvilágosodás korában, de lényegében visszanyúlik a középkori magyar irodalomig, a 20. században is érezteti hatását, írja Dávidházi. Arról, hogy miként ütközik egy szélsőséges politikai párt stratégiája egy ellentétes értékeket közvetítő szövetség törekvéseivel, miként próbálja a kulturális vezetőség az irodalmi és művészeti folyóiratokat propagandisztikus célokra felhasználni, illetve miként jelöli ki a szerkesztők hatáskörét, a történeti áttekintésben már megbizonyosodhattunk. Most kövessük nyomon, hogy miként manipulálja a kulturális hatalom a költőről kialakuló képet, avagy *ellenképet*. Ennek szemléltetésére egy példájával élek.²⁴

Egy festményhez tartozó keret, illetve üveglap akkor tölti be funkcióját médiumként, ha észrevehetetlen. A fény jó esetben nem tükröződik az üveglapon, különben az üveget zavaró tényezőként („Riss”) érzékelnénk. Minket azonban pont a törés, repedés mentén megmutatkozó ábrázolhatatlan lényeg, a médium érdekel, a költő jelenléte ugyanis ennek a lényegiségnek a vonatkozásában válik érdekessé. Ha még plasztikusabbá akarjuk tenni példánkat, a szocialista irodalomkritika képviselőit egy kiállítás teremőreiként képzeljük el, akik a látogatókat bábként mozgatják a képek előtt, szüntelenül ügyelve arra, hogy a kiállított képeket mindig olyan szögből lássák, mely szögből a fény nem verődik vissza az üveglapon. Mindez „csupán” a látogatók igényeinek kielégítése, elégedettségük fenntartása érdekében történik, hiszen a „zavaró” tényezőket kiiktatják; mégis azt kell mondanunk, hogy a megtévesztés mesterei. Az irodalom funkcionalizálása kapcsán reflektált összefüggésekből és az imént elmondottakból következik, hogy Csorbát – aki elhatárolódott a nyilvános politikai szerepléstől, a fennálló rendszer igazolásától – a marxista irodalomkritika „elefántcsonttoronyba” zárta. Az „elefántcsonttorony” utalhat ugyan a költő hegyoldalon épült házára, ahol a „jó magány” társaságában fürkészi a tájat, a múltat

²⁴ A következő példa Dieter Mersch nevével kapcsolható össze. Mersch negatív médiaéletének koncepciója sematikusán többek között a festmény és a hozzá tartozó üveglap példáján keresztül mutatható be.

és önmagát, elsősorban mégis stigmaként fog működésbe lépni.

A költő független pozíciójáról már a tanulmány elején is szó esett. Tagja lett ugyan a Parasztpártnak, de mielőtt az beolvadt a Kommunista Pártba, ő kilépett. A kommunisták már a tényleges hatalomátvétel előtt szemvetettek rá, így a Parasztpárthoz való közeledése egy kényszerhelyzetnek tudható be: „Azt tudom, hogy én először szándékkal léptem be a Parasztpártba. Nemcsak azért, mert minden író ott volt. Azért is, mert jóban voltak a kommunistákkal, és én azt hittem, hogy így megmenekülök attól, hogy a kommunisták magukhoz agitáljanak. Nem voltam én potentát akkor, de már ismertek itt, és számítottak rám” (Csorba 1991, 117). Mivel az irdalom kezdetben Révai kultúrpolitikája nyomán erősen funkcionalizált volt, vagyis a politikai hatalom bízott az írók közvetlen hatásában, Csorba Győzőre mint szellemi alkotóra szintén számot tartottak. Amikor a várakozások ellenére nyilvánvalóvá vált, hogy Csorba nem működik „szócsóként”, a kritika megjelölte, a magány eszményének megtestesítőjeként, az „elefántcsonttorony” lakójaként megtúrte ugyan, mégsem népszerűsítette, mely álláspont immár módosult körülmények között a Kádár-korszakban is fennállt.²⁵ Pályáját követve mégis ellentmondásba ütközünk, mivel a költőt nemcsak a rendszerváltás után, hanem a szocialista rendszerben is kitüntették, mégpedig 1957-ben a József Attila-díj II., 1972-ben pedig az I. fokozatával, sőt kiemelkedő költői és műfordítói tevékenységéért 1985-ben neki ítéltek a Kosuth-díjat. Mivel magyarázható mindez? Szántó és Tüskés kapcsán már szó esett az autorizáció két végletéről, vagyis arról, hogy mi történik, ha az író egy demokratikus, illetve egy diktatórikus rendszer hatalmaz fel. Míg egy demokratikus államban sem mindig magától értetődő az abszolút szabadság, addig a diktatórikus berendezkedés sem mindig implikál abszolút elnyomást: „E két véglet között mindig és mindenütt megtalálunk egy széles átmeneti sávot, egy rendszerektől és ideológiáktól függetlenül nagyjából egyforma senki földjét, ahol kifinomult, esetleg már észrevétlen praktikákkal egyszerre zajlik

²⁵ A *Legenda Csorba Győzőről* című rádióműsorban a riporter, Albert Zsuzsa, többször leszögezi, hogy az irodalompolitika ignorálta Csorba Győzőt: „[V]eszekednem kellett bizonyos irodalomtörténészekkel meg kritikusokkal, akik nem ismerték el, hogy milyen jó költő. Nekem panaszkodott, hogy a szomszéd utcában sem tudják, hogy költő egyáltalán. Mert 1949 után Csorba Győzőt az irodalompolitika »leírta« [...]” Egzisztenciális líráját a párt nem használhatta médiumként, így a „rossz fordulat” után háttérbe szorult, viszont a kritika álláspontja az ötvenes éveket követően sem változott. „A rádióban ez nem rajtam múlt – így Albert Zsuzsa –, nem én szerkesztettem a verseket. Akkor küldött nekem olyan leveleket, hogy őt itt nem ismerik el, a Magyar Rádióban azt éli meg, mint Áprily annak idején, mikor a kiadói lektornő azt mondta neki, hogy prózafordításának versrészletét majd egy költővel fordítatják le. És vele a hetvenes években bántak így” (Albert 2003, 255).

az írók felhatalmazása és kisajátítása” (Dávidházi 1998, 18).

A stigmatizálás aktusában így kétféle szándék fonódik össze; Kalmár Melinda szavával élve egy „szimulált” nyilvánosság megalapozása érhető benne tetten (Kalmár 1998). (Mondhatni egy diszkurzív formaadásról van szó, mely hatalmi érdekekkel fonódik össze) A kulturális hatalomnak sikerült fenntartania a nyilvánosság érzetét, amikor is Csorbát, dacára annak, hogy nem paktált le a rendszer vezetőivel, megtúrték – persze bármely más lépés következetlen lett volna részükről, mivel a költő soha sem lázadt nyíltan, másrészt nem mondhattak le róla mint irodalomszervezőről.²⁶ Az „elefántcsonttorony” kifejezés ugyanakkor szemfényvesztés, mert esztétikai képződményként eltakarja lakóját, azt a látszatot keltve, mintha ő a közösséget érintő kérdések elől zárkózna el.²⁷ A szocializmus iránt elkötelezett kritikusok, akiknek a szemében szálfaként volt Csorba apolitikus magatartása, így egy *ellenkép* indikátorává válnak. Csorba költészete – melynek egyik központi kérdése mindazonáltal a helyes erkölcsi magatartás²⁸ – a toronymotívum diszkurzív struktúrája mentén a rendszer maximáira nézve „ártalmatlanná” válik, ha már ki nem szolgálja.

Érdemes azonban Aczél György irodalompolitikájára is kitekinteni, ő

²⁶ „Mindig az volt a jelszavam, hogy amit meg lehet csinálni, azt meg is kell csinálni. Az embernek legyen mindig annyi esze [...], hogy egyetlen egy párt se hozhassa olyan helyzetbe, hogy fejjel nekimenjen a falnak. [...] Ezért nem ugrottam be soha ellenálló ingereimnek, pedig lettek volna bőven” (Csorba 1991, 188).

²⁷ Lázár Ervin interjújában Csorba a következőképp vélekedik a vele kapcsolatban használt kétértelmű „elefántcsonttoronyról”: „Hogy házam magányosan épült, az okvetlenül valóság. Az is az, hogy nehezen oldódó ember vagyok, igen szűk a baráti köröm, társaságba nemigen járok. Ha ez az életforma »elefántcsonttorony«, akkor ez is valóság. De én úgy vélem, hogy az »elefántcsonttorony«-nak azt az értelmezését, amely az emberi problémáktól, a közös örömeiktől, bánatokról való elzárkózást, idegenkedést jelenti, nyugodtan visszautasíthatom. Mert ha én elvonuló ember vagyok is, az ajtót soha nem zárom magamra. Viszont jobb szeretek akkor kimenni rajta, amikor én érzem szükségességét. De aki hozzám akar jönni, annak bármikor nyitva van” (Csorba 2001, 151.). Lásd továbbá Pomogáts Béla írását: „Az önvizsgálat évtizedekre kiható feladatköre határozza meg életrendjét, költői műhelyét, azt az életformát, mely nem az irodalmi élet nyilvánosságán, indulatos küzdőterén valósul meg, hanem az elvonultságban, a magányos alkotómunka – de nem magányos élet – küzdelmei között” (Pomogáts 2003, 178).

²⁸ Jó példa erre Csorba *Tanács* című verse *A lélek évszakai* kötetből (Budapest, Magvető, 1970), melyből a kezdő és záró versszakot idézem: „Vigyázz! Már egyre többen látnak, / fosztják, rabolják lényedet, / prédája lettél a világnak, / gyámoltalan beteg: / magadat óvni nincs erőd, / megnyíltál, mint királyi ház / a csőcselék előtt. [...] Jusson eszedbe: meg kell halnod, / boldogsötétbe hullanod, / egész-magaddal hullj és halj ott / mint példás-szép halott, / ne összevisszafeledés / kényére bízod a sorsodat, / rejtőzz el, légy merész!”

²⁹ „1964-re kiderült, hogy nem tartható a három T-re épülő művészetpolitika egyik sarkalatos eleme. Nevezetesen a »túr« kategóriába tartozó alkotások rendszeres és megbízható »helyre tétele« a marxista kritika által. [...] [N]egyed századon át gyötrődött Aczél és a mindenkori kultúrpolitikai vezérkar, [...] [de] sohasem sikerült kivenni a kritikusok fejéből azt a tévhitet, hogy amit publikálni nem bűn, azzal egyetérteni sem bűn” (Révész 1997, 136).

ugyanis küzdött a marxista irodalomkritika dogmatikus nézetei ellen.²⁹ Politikájának jellegzetessége, hogy párbeszédet alakított ki az írók és a hatalom között, ügyelve arra, hogy a hatalmi erőviszonyok mégse forduljanak a viszájukra. A vélemények ugyan megoszlanak a tekintetben, hogy beszélhetünk-e valódi szabadságról Aczél ideje alatt, Révész Sándor mégis elveti az egyoldalú ítéletalkotást: „Az aczéli »kézi vezérlés« gyengítette is, erősítette is a rendszert. Valóban az volt »a legveszedelmesebb vonása«, »hogy jó néhány alkotóval elhitette a megalkuvások folytonos szükségességét«, de emellett volt egy másik vonása is, hogy tudniillik a hatalommal is elhitette a megalkuvások folyamatos szükségességét” (Révész 1997, 150). A „tilt” és a „támogat” kategóriái között ennek köszönhetően egy széles átmeneti sáv jött létre. Aczél tehát jelképesen egy játszmába kezdett az írókkal: a párbeszéd következtében egyenrangú felekké váltak, a szabályokat mégis ő diktálta. Pozíciójának köszönhetően bármikor betekinthezett a másik fél lapjaiba, így ő határozta meg, milyen irányba és milyen mértékben mozdul el a „tilt, tűr, támogat” kategóriái közti határ. Ha valaki nem szegte meg a szabályokat, viszont azok hatékonyabb működtetésére sem törekedett, a politikai hatalom a „tűrt” kategóriájába sorolta. Pintér László elmondása szerint Aczél nem hátráltatta Csorba tevékenységét, sőt tisztelte őt mint költőt. Tiszteletének hangot is adott egyik levelében, amelyben megírta, hogy köteteinek rendszeres olvasója. A Kossuth-díjban így megnyilvánul *tényleges* elismerése, ugyanakkor nem tagadható, hogy Pécs vezetősége is learithatta a babérokat, ezért Aczélnak, lévén a város országgyűlési képviselője, érdeke volt Pécs jelöltjét támogatni. Az értékek kétes kettőssége tehát továbbra is fennáll.

Ha ezek után visszatekintünk fenti példánkra, a teremőrök „jó szándékú” utasításait pedig áthágjuk, és egy általunk választott szögből szemléljük a kiállított képeket, fennáll annak a lehetősége, hogy egyszer csak érzékelnünk a törés mentén megmutatkozó fényt.³⁰ Ez pedig nem más, mint a „torony” lakójának s vele együtt egy, a rendszertől független értékrendnek a megmutatkozása. A toronymotívum tükrében tehát két ellentétes pólus vizsgálható egyidejűleg, mely lehetővé teszi, hogy egy iro-

³⁰ „Úgy tűnik, a költő élete abszurdum. Élete egy mezsgyén telik el, egy nehezen követhető elválasztó vonalon kell szenvedélyes, átgondolt és kiszámított mozdulatokkal a megsemmisülés felé lépdelnie, mivel a vékony, alig látható vonal egyik oldalán a hasznosság és a realitás terül el, a másikon a megfoghatatlan szépség ingoványai, a tisztesség és a képzelet valószínűtlenül fehér építményei. Ellentmondások között él és őrlődik a költő. Csaknem húsz esztendeje ismerem személyesen Csorba Győzőt, s ennyi idő elég volt hozzá, hogy megszokjam a fényét, élvezzem a barátságát, ami erőt adott, szellemét, mely felszabadított, jobban, mint szerette volna” (Bertha 2003, 142–143).

dalmi jelenség kapcsán társadalomtudományi szempontból is releváns következtetéseket vonjunk le. A mi esetünkben paradox helyzet áll elő: amilyen mértékben ugyanis az „elefántcsonttorony” struktúrája kioltja, elnémítja a költő hangját, olyan mértékben válik a költő ellenkező szemzőből „örtoronnyá”. Ettől kezdve pedig nem a magány esztétikai élménye válik meghatározóvá mint megtévesztő jelenség, hanem „az erkölcsi lélekjelenlét”, mely egyben egy közösség felé való nyitás is.³¹ Pontosabban egy irány kijelölése, amely abban a korszakban kínálja fel a választás lehetőségét, amikor ilyesmiről csak korlátok között beszélhetünk.

Az itt boncolt összefüggések alapján levonhatjuk a következtetést: a politikai és kulturális hatalom azokat a szerzőket, akik az államszocializmus eszményét bármily módon veszélyeztették – beleértve annak meg nem erősítését is –, intézményi szinten hatásos (diszkurzív) technikákkal (pl. cenzúra, kritika) ártalmatlanították. Vagy ahogy Dávidházi Péter megfogalmazza: „[A]z író fel kell ruházni anyagi joggal és hatalommal, hogy üzenetét eljuttathassa címzettjeihez; egyénileg lehet ő független, vagy akár lázadó szellem: hogy nyilvánossághoz jusson, intézményi háttér segítségével szorul. Másfelől a kulturális és (tőle alig elválasztható) politikai hatalomnak is szüksége van a szerzőre, mert támaszkodnia kell rá; a hatalom valakivel hitelesíttetni akarja sugallt és elterjeszteni vágyott értékrendjét, azaz végső soron hatalma legitimációjához kér szellemi segítséget” (Dávidházi 1998, 13). Szerző és hatalom kölcsönös igazolásáról, egymás felhatalmazásáról van szó, mely látszólag az egyenrangúság jegyében zajlik. Csakhogy a felek itt sohasem válhatnak egyenrangúvá, ugyanis a nyilvánosság mindvégig felülről irányított, ez pedig indirekt kizárást eredményez. A hatalom mindenkor lépéselőnyvel rendelkezik. Azonban ez is csak látszólagos, hiszen a kontrollált nyilvánosság kedvez a (kultikus) csoportosulások kialakulásának. A központilag irányított politikai és kulturális térben tehát szűk közösségek (rejtett nyilvánosságok) jönnek létre, melyeket az egyéni autonómia vágya hatja át. Dávidházi terminológiájával élve: egy, az „emberi konszenzus” (Dávidházi 1998, 12) eredményeként felhatalmazott személy körül bontakoznak ki ezek a közösségek, más szóval *kapcsolatháló*k, melyeknek valóban sajátos mozzanata a résztvevő felek kölcsönös igazolása. Itt ténylegesen összeomlik a hierarchikus viszonyrendszer, teret biztosítva egy „szövetség” létrejöttének, amelynek tagjai az egyenrangú-

³¹ „A nagy fehér hegy Magyarország, a mi társadalmunk, emberek, akik együtt közösen akarnak valamit, és amit akarnak, előfordulhat, hogy megvalósítható. A piros elefántok állnak a hegy tövében és várják, hogy újra és újra megszólaljon a kék üvegtrombita” (Bertha 2003, 143.).

ság jegyében társakká válnak. Csorba esetében – mint láttuk – ténylegesen felfejthető egy kapcsolatháló, melynek két dimenziója különböztethető meg, csomópontjait ugyanis nemcsak személyek jelölik ki – Csorba Győző, Várkonyi Nándor, Szántó Tibor, Tüskés Tibor, Szederkényi Ervin és Csorba szűk tanítványi köre –, hanem egy intézményrendszer is, hiszen Csorba tagja volt a Janus Pannonius Társaságnak, állandó társszerkesztője a pécsi irodalmi és kulturális lapoknak, a *Sorsunk*nak, a *Dunántúlnak* és a *Jelenkornak*. Ez esetben a Csorba-féle kapcsolatháló fog töréseket, repedéseket ejteni azon a tágabb értelemben vett rendszeren, melynek maga is része. Éppen ezért felfogható nyomként, („Abfall”-ként), mely megmutatkozásként sajátos emlékezetet teremt Pécs vonatkozásában.

CSORBA GYŐZŐ UTÓÉLETE ADATOKBAN

Csorba Győzöt, annak ellenére, hogy szokványos módon nem végrendelkezett, mindig is foglalkoztatta utóélete. Erre leginkább verseiben találunk példát: „Vers én Noé-bárkám a mulandóság / özönvizében melybe nem minden élőbből / s minden testből mindenből kettőt-kettőt / viszek be hanem egyet-egyet [...] aztán hadd kerengjünk / én nem küldök galambokat nem érdekel az Ararát / mert ez a Noé-bárka végül is / nem ment át senkit semmit a mulandóság özönvizén / legfeljebb hajókáztat egy kicsit vigasztal / olyan reményeket táplál bennem miknek nem is hiszek / aztán el-süllyed mindenestül nyomtalan.”³² Csorba utóéletét egy intézményesített *szokásrend* tükrében vizsgálhatjuk meg. Dávidházi Péter harmadik módszertani pontjában tesz javaslatot az irodalmi kultuszok szokásrendjének, szertartásrendjének vizsgálatára (Dávidházi 2003, 115).

Az évfordulókhöz kapcsolódó ünnepi megemlékezések hagyománya, mely a szokványos naptári időt sajátos módon szervezi át, visszavezethető a költő életére: 1970. november 9-én a pécsi Doktor Sándor Művelődési Házban Csorba Győző szerzői estjét rendezték meg (Tüskés 2003, 102), de ugyanitt köszöntötték 60. születésnapján is.³³ A 75. születésnapján tartott ünnepség köszöntője, mely Jókai Annától hangzott el, meghallgatható

³² Az *Én Noé-bárkám* című vers megtalálható Csorba Győző *Összegyűjtött versek* című kötetében (Budapest, Magvető, 1978), valamint digitalizált formában olvasható a Petőfi Irodalmi Múzeum honlapján: http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/CSORBA/csorba00001_kv.html (utolsó leírás: 2009. 03. 06.).

³³ Lásd *Jelenkor*, 1976/12, 1152.

³⁴ Lásd <http://www.csorbagyozo.hu/?q=node/240> (utolsó leírás: 2009. 03. 09.).

a *Pécsi Rádió* felvételén.³⁴ 1996 novemberében, a költő halálát követő évben, születésének 80. évfordulójáról emlékeztek meg róla Pécsett; ekkor a *Jelenkor* novemberi számát teljes egészében Csorba Győző emlékének ajánlották. 2006 novemberében, a költő születésének 90. évfordulóján pedig Bertók László, Csuha István, Esterházy Péter és Tüskés Tibor írásait közölte a *Jelenkor*. Csorba költői estjével részben párhuzamba állítható az a szavalóverseny, melyet 2005. március 22-én rendeztek a pécsi Hajnóczy József Kollégiumban. A szavalóversennyel halálának tizedik évfordulóján állítottak emléket a pécsi költőnek, miközben országszerte József Attila születésének centenáriumát ünnepelték.³⁵

Csorba emlékét a Pro Pannonia Kiadó Szirtes Gábor irodalomtörténész vezetésével egy csaknem évenként bővülő sorozat formájában ápolja. Ennek első kötete, a *Drámafordítások* 1998-ban jelent meg Szirtes szerkesztésében. Ezt követte ugyancsak 1998-ban a *Csorba Győző, a fordító* című kötet, melyet Tüskés Tibor állított össze. 2000-ben kiadták a Bertók László szerkesztette *Hátrahagyott verseket*, majd 2001-ben a *Vallomások, interjúk, nyilatkozatok* című kötet, melyet Tüskés Tibor válogatott. A *Római följegyzések 1947–1948* című kötethez, mely 2002-ben látott napvilágot, Csuha István neve kötődik, 2003-ban pedig már a sorozat hatodik kötete, a *Csorba Győző emléke* került ki a nyomdából, ismét Tüskés Tibor gondozásában. Az ezt követő évek kötetei baráti, alkotói kapcsolatoknak állítanak emléket: Pintér László rendezte sajtó alá a 2004-es „... élni kell, ameddig élünk.” *Csorba Győző és Bertha Bulcsu levelezése 1961–1995* című kötetet, akár csak a 2005-ös „... hűséges, baráti ölelésemet küldöm...” *Csorba Győző és Fodor András levelezése 1947–1994*, a 2006-os *Csorba Győző és barátai. Budapesti levelek Pécsre*, valamint a 2008-as *Csorba Győző és Takáts Gyula levelezése 1941–1991* című köteteket. A tiszteletadás jeleként a Pro Pannonia-kötetek bemutatására mindig novemberben, lehetőség szerint november 21-éhez közel eső napon kerül sor.³⁶

Pécs közművelődési intézményei közül meg kell említeni a Megyei Könyvtárat, amely Kalányos Katalin igazgatónő kezdeményezésére 1998. szeptember 27-én, az intézmény működésének 55. évfordulója alkalmából felvette Csorba Győző nevét. A költő a jogelőd Pécsi Városi Könyvtár vezetője volt 1943-tól 1952-ig, a Baranya Megyei Könyvtár csoportvezetője 1952-től 1956-ig, majd 1956-tól 1976-ig, azaz nyugdíjba vonulásáig az in-

³⁵ Lásd a Pécs TV felvételét: <http://www.csorbagyozo.hu/?q=node/1035> (utolsó lehvívás: 2009. 03. 09.).

³⁶ A Csorba–Fodor levelezéskötet bemutatójáról lásd a Pécs TV felvételét: <http://www.csorbagyozo.hu/?q=node/1038> (utolsó lehvívás: 2009.03.10).

tézmény igazgatóhelyettese, 1957-ben pedig megbízott igazgatója. 1996. november 21-én, a költő születésének 80. évfordulóján a Csorba Győző Megyei Könyvtárban ünnepélyes keretek között felavatták a költő emlékszobáját.³⁷ Az emlékszoba nem a költő egykori irodájában kapott helyet. Míg a szoba az Apáca utcára néz, hajdani irodájának ablakából ma a Vörösmarty utca felőli udvarra látunk, ahol egyébként Csorba Győző mellszobra áll. Trischler Ferenc szoborportróját 2004. november 24-én avatták fel,³⁸ 2006 novemberében, a költő születésének 90. évfordulóján pedig megkoszorúzták.³⁹ A koszorúzáson elhangzott Bertók László *Mi van a halál után?* című, erre az alkalomra írt verse. A családtagok és barátok ezen a napon nemcsak az emlékszobrot koszorúzták meg, hanem a költő sírját is, amely a Pécsi Köztemetőben található. Íróársai, a *Jelenkor* szerkesztősége és a *Magyar Írók Szövetsége* nevében Bertók László helyezett koszorút a sírra.⁴⁰ 2007. április 11-én, a költészet napján felavatták emléktábláját is, amely a Megyei Könyvtár Apáca utcai homlokzatán található.⁴¹ Ne feledkezzünk meg a Művészetek Házáról sem. A pécsi kulturális intézmény 1987 óta működik, érdekessége pedig a mi szemszögünkből a költő nevét viselő művészeti könyvtár a második emeleten. Az intézmény széles körű kulturális programjainak keretén belül vendégül látta többek között Csorba Győzőt is.

Csorba Győző emlékszobáját a teljesség igénye nélkül mutatom be, csupán érintőlegesen tárgyalom azokat a kérdéseket, melyek egy későbbi tanulmány számára iránypontként szolgálhatnak. Az emlékszobának otthont adó intézmény funkciója lélektani szempontból nem mellékes, hiszen a

³⁷ A Csorba Győző Megyei Könyvtárról lásd: http://varoslako.pecs.hu/cikk/0829/162699/20080717_pecs_epitmenyek_26.htm (utolsó lehvás: 2009.03.10); Csorba Győző emlékszobájáról lásd a Pécs TV felvételét: <http://www.csorbagyozo.hu/?q=node/1037> (utolsó lehvás: 2009.03.10).

³⁸ Lásd a *Dunántúli Napló* internetes oldalán a *Szoborportré Csorba Győzőről* című cikket: <http://www.dunantulinaplo.hu/index.php?apps=cikk&d=2004-08-17&r=7&c=336331> (utolsó lehvás: 2009.03.10). A szoboravatásról és a Csorba–Bertha levelezéskötet azt követő bemutatójáról a pécsi Művészetek Házában lásd a *Pécs TV* felvételét: <http://www.pecstv.hu/archivum/?vid=dnJrBBk=> (utolsó lehvás: 2009.03.09.).

³⁹ Lásd a Pécs TV felvételét: <http://www.pecstv.hu/archivum/?vid=dHRnARE=> (utolsó lehvás: 2009.03.11.).

⁴⁰ Lásd a Pécs TV felvételét: <http://www.pecstv.hu/archivum/?vid=dXZjBBo=> (utolsó lehvás: 2009.03.12.).

⁴¹ Lásd a *Pécsi Napilap* internetes portál *Felavatták a „feltétlenül valódi költő” emléktábláját Pécssett* című cikkét: <http://www.pecsinapilap.hu/?id=22008> (utolsó lehvás: 2009.03.10); valamint a Pécs TV felvételét: <http://www.pecstv.hu/archivum/?vid=dHFhBBo=> (utolsó lehvás: 2009.03.11.).

Megyei Könyvtár harminchárom éven keresztül állandó munkahelye volt Csorbának, mi több, nyugdíjazása után sem szakadt el végleg az intézménytől. Az emlékszoba avatóünnepségén Bertók László mondott beszédet, de a kialakításánál is mindvégig jelen volt. Letéti szerződés rögzíti, hogy a kiállított emléktárgyakat, melyek a költő hagyatékából valók, Csorba Győző özvegye biztosítja a könyvtár számára. Az emlékszobába lépve egy könyves szekrényen akad meg tekintetünk, mely úgy hat, akárcsak egy oltár. A szekrény előtt egy üveglappal lefedett asztal áll, az üveglap alatt pedig levelek, üdvözlőlapok hada – többek között Weöres Sándortól, Lázár Ervintől, Bertók Lászlótól és Tüskés Tibortól –, mely a költő személyes hangját sejteti meg a látogatókkal. A kiállítás részét képezik továbbá portré- és családi fotók, a költő személyes tárgyai, melyek az életrajz egyes stációit jelenítik meg. Ugyanitt megtalálható egy válogatás saját köteteiből, illetve díjai és emlékplakettjei (egyebek között Baumgarten-díja: 1947, a József Attila díj I. és II. fokozata: 1972 és 1957, Janus Pannonius Művészeti érme: 1975, Kossuth-díja: 1985, Pro Civitate: 1991, a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje: 1991). Az emlékszoba érdekessége ezenfelül a költő csengőgyűjteményének egy töredéke, valamint szürke kockás télikabátja, melyről Csuha István is megemlékezik a *Jelenkorban*:

„Nem nagyon gyorsan, de mégis határozott tempóban, egymás mellett megyünk. Én fedetlen fővel, kigombolt háromnegyedes velúrkabátban lát-szom azon a filmen, ő könnyű svájci sapkával a fején, sállal, abban a szürke kockás télikabátjában, ami, ha belegondolok, ugyancsak örökre hozzátartozó tárgy, valóságos védjegye volt. [...] A már említett könyvtárbeli emlékszobában, a sarokban, a fogason ott lóg az a kabát, ráterítve a sál, a fogas koronáján pedig ott a sapka is. Emléktárgy, a múzeumok örök nagy szabálya szerint: ha esetleg mégsem ez az a viselet, akkor is úgy van odatéve és úgy hat ott, a múzeumi helyén, mintha az lenne.”⁴²

Végül, de nem utolsósorban megtekinthető Martyn Ferenc két tusrajza és egy olajfestménye is. Utóbbi különösen jól tükrözi a költő arcának szigorú vonásait, amiről több nyelvi dokumentum is szól; a József Attila-díj átadása alkalmából készült tusrajz pedig a költő felhatalmazásának gesztusát, egy koronázási aktust jelenít meg. Kiegészítésként megjegyezném, hogy az irodalmi múzeumok tanulmányozhatók *nyelvi* vonatkozásban is – a kultusz-kutatás szempontjából hasznos információkkal szolgálhatnak az emlékszoba kiállítási feliratai és a vendégkönyvi bejegyzések.⁴³

A digitalizálás kérdésével leltárunk utolsó pontjához érkeztünk. További

⁴² *Jelenkor*, 2006. 11. 1077.

⁴³ Lásd Praznovszky 1994, 11.; 18–19.

Megyei Könyvtár harminchárom éven keresztül állandó munkahelye volt Csorbának, mi több, nyugdíjazása után sem szakadt el végleg az intézménytől. Az emlékszoba avatóünnepségén Bertók László mondott beszédet, de a kialakításánál is mindvégig jelen volt. Letéti szerződés rögzíti, hogy a kiállított emléktárgyakat, melyek a költő hagyatékából valók, Csorba Győző özvegye biztosítja a könyvtár számára. Az emlékszobába lépve egy könyves szekrényen akad meg tekintetünk, mely úgy hat, akárcsak egy oltár. A szekrény előtt egy üveglappal lefedett asztal áll, az üveglap alatt pedig levelek, üdvözlőlapok hada – többek között Weöres Sándortól, Lázár Ervintől, Bertók Lászlótól és Tüskés Tibortól –, mely a költő személyes hangját sejteti meg a látogatókkal. A kiállítás részét képezik továbbá portré- és családi fotók, a költő személyes tárgyai, melyek az életrajz egyes stációit jelenítik meg. Ugyanitt megtalálható egy válogatás saját köteteiből, illetve díjai és emlékplakettjei (egyebek között Baumgarten-díja: 1947, a József Attila díj I. és II. fokozata: 1972 és 1957, Janus Pannonius Művészeti érme: 1975, Kossuth-díja: 1985, Pro Civitate: 1991, a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje: 1991). Az emlékszoba érdekessége ezenfelül a költő csengőgyűjteményének egy töredéke, valamint szürke kockás télikabátja, melyről Csuha István is megemlékezik a *Jelenkorban*:

„Nem nagyon gyorsan, de mégis határozott tempóban, egymás mellett megyünk. Én fedetlen fővel, kigombolt háromnegyedes velúrkabátban lát-szom azon a filmen, ő könnyű svájci sapkával a fején, sállal, abban a szürke kockás télikabátjában, ami, ha belegondolok, ugyancsak örökre hozzátartozó tárgy, valóságos védjegye volt. [...] A már említett könyvtárbeli emlékszobában, a sarokban, a fogason ott lóg az a kabát, ráterítve a sál, a fogas koronáján pedig ott a sapka is. Emléktárgy, a múzeumok örök nagy szabálya szerint: ha esetleg mégsem ez az a viselet, akkor is úgy van odatéve és úgy hat ott, a múzeumi helyén, mintha az lenne.”⁴²

Végül, de nem utolsósorban megtekinthető Martyn Ferenc két tusrajza és egy olajfestménye is. Utóbbi különösen jól tükrözi a költő arcának szigorú vonásait, amiről több nyelvi dokumentum is szól; a József Attila-díj átadása alkalmából készült tusrajz pedig a költő felhatalmazásának gesztusát, egy koronázási aktust jelenít meg. Kiegészítésként megjegyezném, hogy az irodalmi múzeumok tanulmányozhatók *nyelvi* vonatkozásban is – a kultusz kutatás szempontjából hasznos információkkal szolgálhatnak az emlékszoba kiállítási feliratai és a vendégkönyvi bejegyzések.⁴³

A digitalizálás kérdésével leltárunk utolsó pontjához érkeztünk. További

⁴² *Jelenkor*, 2006. 11. 1077.

⁴³ Lásd Praznovszky 1994, 11.; 18–19.

átfogó empirikus kutatás lehetőségét rejti magában a költő honlapja, melyet Pintér László szerkeszt (lásd csorbagyozo.hu), de a virtuális tér adta keretet ezzel még nem merítettük ki.⁴⁴ Az archiválás legfelső lépcsőfokaként a *Digitális Irodalmi Akadémiát* (DIA), egy virtuális nemzeti intézményt nevezhetünk meg.⁴⁵ Az Akadémia 1998 tavaszán jött létre, hogy az ország jeles alkotóinak életművét széles körben elérhetővé tegye. 2007 januárjától a *Petőfi Irodalmi Múzeum* szervezetéhez tartozik, akárcsak kezdetben. Csorba Győzöt 2000. december 8-án választották a DIA posztumusz tagjává, s ezzel belépett a digitális halhatatlanok körébe. Köteteinek digitalizálása még nem zárult le, jelen pillanatban Csorba *Faust*-fordításának rögzítése van tervbe véve.

FORRÁSOK

ALBERT ZSUZSA

2003 „Márvány a lélek”. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 141.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

2003 Épüljön erődnek. Csorba Győző köszöntése. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 131.

BEBESSI B. KÁROLY

2004 Provincializmusra ítélve. *Árgus*, 2004/1–2, 91–95.

BERTHA BULCSU

2003 Piros elefántok. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 142–143.

BERTÓK LÁSZÓ

1996 Olyannyira élő számomra még. *Jelenkor*, 1996/11, 966–972.

CSORBA GYŐZŐ

1978 Emlékezés és elmélkedés. *Jelenkor*, 1978/10, 867–868.

1991 *A város oldalában. Beszélgetések*. Pécs, Jelenkor.

2001 A vidéki életről. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző. Vallomások, interjúk, nyilatkozatok*. Pécs, Pro Pannonia, 148–156.

CSORDÁS GÁBOR

2003 A vidéki költő. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 227–232.

DALOS LÁSZLÓ

2003 Csorba és Csontváry. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 236–239.

FODOR ANDRÁS

2003 Napló, 1962. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 85–86.

GALSAI PONGRÁC

2003 Egy régi Szilveszter. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 24–25.

GYURKOVICS TIBOR

2003 Csorba Győző köszöntése. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pan-

- nonia, 139–141.
- LÁSZLÓ LAJOS
1966 *Sorsunk. A pécsi Janus Pannonius Irodalmi Társaság folyóirata*. Pécs, Pécs M. J. Város Tanácsa VB. Művelődési Osztálya.
- MAKAY IDA
1996 Találkozásaim Csorba Győzővel. *Jelenkor*, 1996/11, 977–978.
- PÁKOLITZ ISTVÁN
2003 Gyémántragyogású. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 137.
- PÁLINKÁS GYÖRGY
2003 Csorba Győző, a város, meg itten én, alább... In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 225–227.
- PARTI NAGY LAJOS
1996 Egy Csorba-file. *Jelenkor*, 1996/11, 981–983.
- PINTÉR LÁSZLÓ (szerk.)
2004 „...élni kell, ameddig élünk.” *Csorba Győző és Bertha Bulcsu levelezése. 1961–1995*. Pécs, Pro Pannonia.
2006 *Csorba Győző és barátai. Budapesti levelek Pécsre*. Pécs, Pro Pannonia.
- SZEPESI ATTILA
2003 Makacs Orfeusz. Csorba Győzőnek. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 90.
- TÓTH KRISZTINA
2003 Rókaveremben a rák. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 233–236.
- TÜSKÉS TIBOR
1981 *Csorba Győző. Monográfia*. Budapest, Akadémia Kiadó.
2001 (szerk.) *Csorba Győző. Vallomások, interjúk, nyilatkozatok*. Pécs, Pro Pannonia.
2003 (szerk.) *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia.
2006 „Az út vége”. Kassák Lajos öt levele. *Jelenkor*, 2006/11, 1092–1097.
- VÁRKONYI NÁNDOR
2003 A társ. In Tüskés Tibor, szerk.: *Csorba Győző emléke*. Pécs, Pro Pannonia, 21–22.

IRODALOM

- ASSMANN, ALEIDA
1996 Texte, Spuren, Abfall: die wechselnden Medien des kulturellen Gedächtnisses. In Böhme, Hartmut – Scherpe, Klaus, Hg.: *Literatur und Kulturwissenschaften*. Reinbeck, Rowohlt, 96–111.
- DÁVIDHÁZI PÉTER
1998 *Per Passivam Resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára*. Budapest, Argumentum.
2003 Egy irodalmi kultusz megközelítése. In Takáts József, szerk.: *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Kijarat, 107–133.
- HAVASRÉTI JÓZSEF
2003 *A személyes és a szakmai identitás kifejeződése a Kodály-tanítványok emlékezetében*. Kézirat.
- KALMÁR MELINDA
1998 *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Budapest, Magvető.

MERSCH, DIETER

2002 *Ereignis und Aura. Untersuchungen zu einer Ästhetik des Performativen*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

RÉVÉSZ SÁNDOR

1997 *Aczél és korunk*. Budapest, Sík.

STANDEISKY ÉVA

1996 *Az írók és a hatalom 1956–1963*. Budapest, 1956-os Intézet.

TAKÁTS JÓZSEF

2003 A kultusz kutatás és az új elméletek. In uő: *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Kijárat, 289–299.

2007 Antropológiai látásmód és irodalomtörténet-írás. In uő: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Budapest, Kijárat, 29–54.

írja levelében: „Az utóbbi időben megjelent verseidről már sejteni lehetett ennek a könyvnek a szintjét, de a versek így együtt még egy magamféle várákosását is felülmúlták, aki büszke vagyok arra, hogy egyik legtöretlenebb Csorba-hívő vagyok” (Pintér 2006, 47).¹⁴ Kalász egy másik levelének részlete szintén a mestert övező kivételes tisztelet bizonyítéka: „Esztétikai minőségükre ki sem akarok külön térni – hisz ez régi evidencia. Hízeleghetünk talán néhányan magunknak, hogy ezen nevelkedtünk” (Pintér 2006, 79).¹⁵ A példák alapján tehát röviden összegezhető, hogy a költő körül növendékek, tanítványok gyűlnek össze, akik költészetére „szentírásként” tekintenek. Az említett példák után nem meglepő, ha felvillan bennünk a kérdés: vajon nem pusztán kultikus beállítódás vezérelte a szerzőket, amikor bevezették a „mester” motívumát? Dávidházi terminológiája szerint a „*kultusz mint beállítódás* bizonyos szellemi vagy anyagi értékek rajongó, mértéket nem ismerő, mindenek fölötti [sic!] tisztelete, tehát teljes és feltétlen odaadás, mely imádata tárgyát minden szóba jöhető vád alól eleve felmenti [...]” (Dávidházi 2003, 110). Ha a metaforikus nyelvezet mögött valóban ez az elv húzódik, akkor zsákutcába kerültünk, Csorba Győző alakján keresztül mégsem kivitelezhető a vállalkozásunk. Mielőtt azonban véglegesítenénk e megfontolásunkat, vegyük tüzetesebben szemügyre a mester és tanítványai kapcsolatát.

Csorba Győző Várkonyi Nándort, a fiatalok pedig Csorbát tekintették „második apjuknak”, így a mester és tanítványai kapcsolatáról elmondható, hogy *atyai* jellegű. Az atyai szerep elismerése sejlik fel Lázár Ervin szavaiban, amikor a következőképpen fogalmaz: „De egyébként is lehetett tőle tanulni. Olyan volt, mint az apánk. És akkor szükség is volt rá, mert 1956 után elég sok zűrzavar volt. Mindig helyre tett bennünket. Íróknak is helyre tett bennünket” (Lázár 2003, 252). Mindemellet ha Csorba valakit tehetségesnek vélt, bevonta a személyes szférájába, aki attól a pillanattól kezdve érezhette a költő szerepének atyai-baráti, mellérendelővé váló jellegét, ahogyan például Bertók László esetében is történt: „Ettől kezdve [1977 januárjától, amikor is Csorba visszatért a *Jelenkor* szerkesztőségébe] kerültem egyre szorosabb baráti kapcsolatba vele, mondhatom, hogy atyai barátságba, főként az utolsó években” (Bertók 2003, 254). A *beavatástól* kezdve a költő halálán túlmutató *konnektív szál* kirajzolódásáig a tanítványok egyre személyesebb szférákba lépnek, így joggal beszélhetünk a tanítvánnyá válás különböző szakaszairól. Havasréti József a Kodály-tanítványok kapcsán a tanítvánnyá válás folyamatának hét szakaszát különbözteti meg,

¹⁴ Idézet Kalász Márton 1965. május 12-i leveléből.

¹⁵ Idézet Kalász Márton 1983. október 25-i leveléből.